

УДК 681.35

С.П. Колачов, В.В. Кузавков

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації ДУТ, Київ

ДАТЧИКИ ТЕМПЕРАТУРИ ДЛЯ БЕЗКОНТАКТНОГО СПОСОБУ ЗНЯТТЯ ДІАГНОСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В МЕТОДІ ВЛАСНОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ

У статті розглядаються основні характеристики технічних засобів дистанційної реєстрації температури, можливість їхнього використання для безконтактного способу зняття діагностичної інформації в методі власного випромінювання.

Ключові слова: засоби дистанційної реєстрації температури, діагностична інформація, метод власного випромінювання.

Вступ

Постановка проблеми. Розвиток електроніки та обчислювальної техніки виявився передумовою для широкої автоматизації найрізноманітніших процесів у промисловості та наукових дослідженнях. Реалізація цієї передумови значною мірою визначалася можливостями пристроїв для одержання інформації про регульований параметр або процес, тобто можливостями датчиків. Датчики перетворюють вимірювальний параметр у вихідний сигнал, який можна виміряти та оцінити кількісно, є «органами почуттів» сучасної техніки.

Аналіз літератури. серед широкої розмаїтості вимірювальних параметрів одним з основних є температура. Її вимір необхідно проводити у всіх складних технологічних процесах. Велика розмаїтість датчиків температури, що працюють на різних фізичних принципах і виготовлених з різних матеріалів, дозволяє вимірювати її навіть у самих важкодоступних місцях - там, де інші параметри виміряти неможливо (наприклад, в активній зоні атомних реакторів). Температура як кількісний показник внутрішньої енергії тіл є універсальною характеристикою об'єктів і процесів фізичного світу, в якому безперервно відбувається генерація, перетворення, передача, накопичення і використання енергії в її різних формах. Аналіз теплових процесів (температурних полів, втрат тепла тощо) дозволяє отримати різноманітну інформацію про стан об'єктів і протіканні фізичних процесів у різних областях діяльності [1].

Діагностика (визначення технічного стану) радіоелектронної техніки (РЕТ) в сучасних умовах вимагає розвитку нових методів з широким застосуванням обчислювальної техніки та інформаційних технологій. Використання температурних характеристик в якості діагностичного параметру є основою методу власного випромінювання.

Постановка задачі. Для визначення можливості застосування засобів дистанційної реєстрації температури в технічній діагностиці РЕТ необхідно провести аналіз їх основних характеристик та етапів розви-

тку. Також потрібно розглянути особливості визначення діагностичного параметру методу власного випромінювання, через повний потік випромінювання P між двома тілами: вимірювальний пристрій – РЕК (під дією перевірних тестових послідовностей).

Основна частина

Висока інформативність та широкі потенціальні можливості методів НК обумовлені використанням практично всього частотного діапазону електромагнітного спектру, що дозволяє створювати технічні засоби, які мають можливість «бачення» в оптично непрозорих середовищах. Цей процес здійснюється шляхом візуалізації з допомогою оптико-електронних систем невидимих людському оку зображень, що створюються в рентгенівському, ультрафіолетовому, інфрачервоному та інших діапазонах електромагнітного спектру. Оптичні зображення є найбільш зручним, оптимальним видом, який сприймається людиною.

Аналіз графічного зображення спектра електромагнітного випромінювання, показує, що видимий діапазон, тобто, діапазон, в якому бачить людина без застосування технічних засобів, складає лише невелику його частину. Для одержання більшої кількості інформації про оточуючий нас світ чи про окремі об'єкти необхідно здійснювати «бачення» в інших діапазонах [2].

Досить інформативним є інфрачервоний (ІЧ) діапазон спектру, що обумовлюється тим, що саме в ньому зосереджена основна доля власного електромагнітного випромінювання більшості об'єктів природного і штучного походження, що оточують нас. ІЧ-діапазон охоплює довжини хвиль від 0,76 до 1000 мкм (частоти від 300 до 0,3 ТГц). Ця область спектру умовно ділиться на п'ять проміжних діапазонів – ближній (0,76 – 1,1 мкм), короткохвильовий (1,1 – 2,5 мкм), середньохвильовий (3,0 – 5,5 мкм), довгохвильовий (8 – 14 мкм) і дальній (15 – 1000 мкм). Іноді два перші діапазони для зручності об'єднують в один [3].

Слід зазначити, що особливий інтерес викликає більш інформативний діапазон 8 – 14 мкм, повністю

співпадаючий з найбільш широким вікном прозорості атмосфери і такий, що відповідає максимальній випромінювальній здатності спостережуваних об'єктів в температурному діапазоні від -50 до $+500$ °С.

ІЧ діапазони $3 - 5,5$ і $7 - 14$ мкм є робочими зонами такого виду неруйнівного контролю як тепловий неруйнівний контроль. Це вид неруйнівного контролю, заснований на реєстрації змін теплових або температурних полів контрольованих об'єктів. При цьому метод неруйнівного контролю – метод власного випромінювання (надалі – МЕТОД), заснований на реєстрації параметрів власного випромінювання контрольованого об'єкту, будь-які процеси, що відбуваються в природі і людській діяльності, супроводжуються поглинанням і виділенням, змінюючи внутрішню енергію тіла, яка в стані термодинамічної рівноваги пропорційна температурі речовини. В результаті цього поверхні фізичних тіл набувають специфічного температурного розподілу.

Основним шляхом реалізації методу є створення апаратних засобів, що забезпечують перетворення температурного розподілу або інфрачервоного випромінювання у видиме зображення. Реалізація можливостей методу, що забезпечує як виявлення внутрішніх дефектів в різних об'єктах зумовила створення широкого спектру тепловізійних апаратних засобів: портативних, мобільних, стаціонарних. [3].

В основу принципу дії тепловізійних приладів покладено двовимірне перетворення власного теплового випромінювання від об'єктів і місцевості або фону, у видиме зображення. Тепловізійна техніка має ряд переваг і властивих тільки їй можливостей: виявлення віддалених тепловипромінюючих об'єктів незалежно від рівня природної освітленості, а також до певної міри – теплових або інших перешкод (дим, дощу, туману, снігу, пилу і тому подібне).

Умовно можна виділити чотири покоління розвитку тепловізійної техніки [4]. **Нульове покоління** засноване на застосуванні одиничних охолоджуваних приймачів і двовимірної (рядкової і кадрової) розгортки за допомогою скануючої оптико-механічної системи. **Перше покоління** – засноване на застосуванні лінійок приймачів і спрощеної кадрової розгортки; друге покоління – на використанні згрупованих декількох лінійок (з тимчасовою затримкою і накопиченням) і більш низькошвидкісною системою розгортки. **До другого покоління** відносять вакуумні прилади з електронним скануванням приймальної мішені – пірокони. **Третє покоління** засноване на застосуванні матриці елементів, тобто фокально-площинних (FPA – Focal Plane Array), двовимірних твердотілих багатоелементних (матричних) приймачів випромінювання (МПВ), тобто без використання оптико-механічних систем розгортки [5].

Розвиток тепловізійної техніки йде в основному шляхом застосування неохолоджуваних багатоелементних МПВ, фізичні характеристики яких дуже

високі і практично не поступаються охолоджуючим системам. Сучасні тепловізійні системи (ТПС) мають малу вагу, незначні розміри і енергоспоживання, забезпечують безшумну роботу і високу якість тепловізійного зображення, широкий динамічний діапазон при роботі в режимі мовного тепловізійного стандарту, цифрову обробку в реальному масштабі часу, зв'язок з ЕОМ і тому подібне та діляться на два основні класи.

ТПС вимірювання (термографи). Вимірювальні (радіометричні) ТПС використовуються переважно для кваліфікованої теплової діагностики різних промислових об'єктів, техніки, будівель, споруд, механізмів і тому подібне.

ТПС спостереження; ТПС спостереження призначені для виявлення, розпізнавання і візуалізації на фоні теплових перешкод віддалених тепловипромінюючих об'єктів (цілей).

В основі сучасних ТПС лежать неохолоджувані перетворювачі ІЧ-випромінювання, що є фокально-площинними двовимірними багатоелементними матрицями, здатними сприймати температурні контрасти до $50 - 80$ мК. У спектральному діапазоні $8 - 14$ мкм в не охолоджуваних ТПС використовуються в якості перетворювачів мікроболометричні фокальні матриці великого формату і багатоелементні приймачі на основі піроелектриків або сегнетоелектриків.

Переваги МБ систем:

відсутність охолодження – робить їх економічними по споживаній потужності, легшими і дешевшими, ніж охолоджувані ТПС. МБ-системи здатні виходити на робочий режим за декілька секунд;

можливість роботи без механічних модуляторів. МБ-системи є безшумними, що важливо для роботи в умовах прихованого спостереження;

чутливість МБ-приймачів в широкому спектральному діапазоні. Нині практично використовується найбільш поширений діапазон $8 - 14$ мкм, але МБ потенційно придатні для створення перспективних багато спектральних систем.

Програма вдосконалення неохолоджуваних тепловізійних систем (Advanced Uncooled Thermal Imaging Program) Агенства по перспективних оборонних науково-дослідних проектах (Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA) передбачає створити мікроболометр формату 1280×960 , розміром пікселів 15 мкм при температурному розділенні 10 мК. Нині виробляють матриці розміром 640×480 мкм при розмірі пікселя 17 мкм (L – 3 Communication, США), очікується серійний випуск цією фірмою матриць форматом 1280×1024 , з пікселем 17 мкм і чутливістю менше 20 мК. Застосування таких матриць значно поліпшить просторове і температурне розділення ТПС.

Що стосується іншого типу неохолоджуваних матричних ІЧ-приймачів – піроелектричних (ППВ), то по чутливості вони дещо поступаються МБ-матрицям. NETD ППВ не перевищує 80 мК, типове

значення лежить в межах 100 – 150 мК. Найбільш використовуваний формат 320 x 240 елементів, останнім часом з'явилися матриці форматом 640 x 512 і 512 x 256 пікселів. Існує сфера застосування піроелектричних матриць, де вони мають явну перевагу над болометричними – цілодобові системи спостереження, при роботі яких є вірогідність прямої сонячної дії на чутливу область матриці. Вірогідність виходу з ладу в цьому випадку піроелектричної матриці значно нижча, ніж болометричної.

Тепловізійні системи характеризуються сукупністю показників, що визначають їх ефективність, до основних з яких відносяться [6]: вірогідність виявлення, розрізнення і розпізнавання об'єкту, мінімальна різниця температур виявлення, кутове (лінійне) розділення, ширина смуги захоплення місцевості (кут огляду), число відтворюваних градацій температур.

Незважаючи на відносну повноту і універсальність застосування, основні показники ефективності не придатні для опису власне апаратури, бо вони залежать не лише від неї самої, але також і від умов її використання, параметрів об'єкту і фону. Тому для оцінки тепловізійної апаратури доцільно використовувати систему її узагальнених технічних параметрів, основними з яких є [7]: поріг чутливості (NETD), кутовий елемент розділення, кут огляду, спектральний робочий діапазон, діапазон реєстрованих різниць температур, діапазон щільності зображення, швидкодія;

Сутність методу власного випромінювання полягає в реєстрації та обробці в якості діагностичного параметру – теплового випромінювання поверхні РЕК. Під дією вхідних тестових послідовностей змінюється теплове випромінювання поверхні РЕК. В ході теплових методів обстеження здійснюється порівняння експериментальних даних з еталонними даними (значеннями ДП, отриманими за певних умов на підприємстві виробника, які характеризують технічно справний РЕК або цифровий блок).

Запропонований метод діагностування доцільно застосовувати для локалізації несправних РЕК в складі цифрових блоків. В порівнянні з існуючими, запропонований метод має такі переваги:

- виключення необхідності використання вихідних контактів та контрольних точок для визначення несправного радіоелектронного блоку;
- відсутній вплив пристрою діагностування на «власну» надійність радіоелектронного блоку, так як до нього не додаються нові елементи та не змінюється принципова схема;
- можливість застосування методу як до існуючих, так і до перспективних радіоелектронних блоків з забезпеченням заданої достовірності контролю технічного стану;
- скорочення часу діагностування радіоелектронного блоку в 2 – 3 рази в порівнянні з відомими методами.
- наявність єдиного методологічного підходу (використання інформаційних технологій, можливості

обмінюватися інформацією з аналогічними системами, інтеграція в локальні та регіональні системи) [1, 8].

Безконтактний спосіб зняття ДП (безконтактні ДДС) більш ефективний ніж контактний, тому що застосування цих способів не вимагає втручання в роботу РЕО (а за наявності відповідних вікон контролю відсутня необхідність відкриття корпусів та блоків РЕО), діапазон вимірюваних температур не обмежено, є можливість контролю великої кількості точок одночасно.

У випадку теплового випромінювання, діагностичний параметр (ДП) визначається через повний потік випромінювання P між двома тілами – РЕК (під дією перевірних тестових послідовностей) та пристроєм зняття діагностичної інформації (пристроєм реєстрації теплового випромінювання).

Абсолютно чорні і абсолютно білі тіла в природі відсутні, всі реальні тіла – нечорні тіла (і поглинають, і відбивають енергію) [9 – 11].

По характеру спектру випромінювання всі нечорні тіла можуть бути розділені на тіла з селективним випромінюванням (можуть випромінювати і поглинати енергію лише в певних областях спектру, характерних для кожного тіла) і сірі тіла (поглинає одну і ту ж частку падаючого на нього випромінювання у всьому діапазоні довжин хвиль).

Ступінь чорноти (коефіцієнт чорноти, коефіцієнт сірості) сірого тіла ϵ (це характеристика матеріалу, залежна від його температури і стану його поверхні), ϵ відношення енергії, що випромінюється даним тілом при температурі T , до енергії випромінювання абсолютно чорного тіла при тій же температурі. Ступінь чорноти тіла чисельно дорівнює його поглинальній здатності:

$$\epsilon = A. \quad (1)$$

Значення ϵ для різних матеріалів табульовано. Згідно закону Стефана-Больцмана, інтегральна по спектру щільність потоку випромінювання (енергетична яскравість) абсолютно чорного тіла E_0 (Вт/м²) складає:

$$E_0 = C_0 (T/100)^4, \text{ або } R_s = \sigma T^4, \quad (2)$$

де T – температура тіла; C_0 – коефіцієнт випромінювання абсолютно чорного тіла:

$$C_0 = 5,67 \left(\text{Вт}/(\text{м}^2\text{K}^4) \right); \quad \sigma = 5,67 \cdot 10^{-8} \text{ (K)}.$$

Для нечорних тіл, щільність потоку випромінювання визначається співвідношенням:

$$E = \epsilon C_0 (T/100)^4, \quad (3)$$

де ϵ – ступінь чорноти тіла.

Вираз (3) точно описує випромінювання сірих тіл а для тіл з селективним випромінюванням воно справедливе приблизно [9].

Повний потік випромінювання сірого тіла рівний:

$$P = \epsilon C_0 (T/100)^4 S = R_s \cdot S = \sigma T^4 S, \quad (4)$$

де S – поверхня випромінювання тіла.

Звідси, діагностичний параметр (T) має вид:

$$T = \sqrt[4]{P/(\sigma S)}. \quad (5)$$

Враховуючи реальні геометричні розміри засобів реєстрації теплового потоку, РЕК, та ступені чорноти обох тіл, потік випромінювання між ними розраховується, як:

$$P = \varepsilon_{\text{пр}} C_0 H \left[(T_1 / 100)^4 - (T_2 / 100)^4 \right], \quad (6)$$

де $\varepsilon_{\text{пр}}$ – приведений коефіцієнт чорноти системи:

$$\varepsilon_{\text{пр}} = 1 / \left(1 + (1/\varepsilon_1 - 1)\varphi_{12} + (1/\varepsilon_2 - 1)\varphi_{21} \right), \quad (7)$$

де $\varepsilon_1, \varepsilon_2$ – ступені чорноти тіл; $\varphi_{12}, \varphi_{21}$ – коефіцієнти опромінення РЕК на засіб реєстрації та засіб реєстрації на РЕК, що показують, яка частка енергії, що випромінюється одним тілом, потрапляє на інше тіло (наприклад, φ_{12} показує частку енергії випромінювання тіла 1, що потрапляє на тіло 2).

H – взаємна поверхня опромінювання (РЕК – засіб реєстрації), $H = \varphi_{12} S_1 = \varphi_{21} S_2$, S_1, S_2 – поверхня випромінювання РЕК та засобу реєстрації теплового потоку.

Висновки

Таким чином, викладений вище матеріал дозволяє представити можливості тепловізійної техніки для рішення завдань, пов'язаних з виявленням, виділенням і розпізнаванням температурних аномалій. Виробники неохолоджуваних ТПС пропонують широкий ряд апаратних тепловізійних засобів, що дозволяє вибрати оптимальну, з точки зору функціональних характеристик, систему для вирішення завдання технічної діагностики.

У випадку теплового випромінювання, повний потік випромінювання нагрітого тіла визначається за потоком випромінювання між двома тілами (4), (6) та залежить від значень коефіцієнта опромінення φ , і взаємної поверхні опромінювання H , що є геометричними параметрами тіл, які беруть участь в променистому теплообміні (РЕК та пристрій реєстрації теплового випромінювання), і від їх взаємного розташування. Діагностичний параметр (T) визначається за (5) або виводиться з (6) з урахуванням (7).

Напрямок подальших досліджень є визначення особливостей зміни діагностичного параметру в методі власного випромінювання при різних видах переносу теплової енергії під дією тестових послідовностей.

Список літератури

1. Вишнівський В.В. Термографія як засіб пасивного контролю технічного стану радіоелектронних схем / В.В. Вишнівський, В.В. Кузавков, Є.В. Редзюк // ВІП ДУТ. VII-й НПС «Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення». – К., 2013. – С. 86
2. Роуз А. Зрение человека и электронное зрение: пер. с англ. / А. Роуз. – М.: Мир, 1977. – 216 с.
3. Тарасов В.В. Тенденции развития инфракрасных систем «смотрящего» типа / В.В. Тарасов, Ю.Г. Якушников // Специальная техника. – 2004. – № 1. – С. 24-37; – 2004. – № 3. – С. 16-25.
4. Тарасов В.В. Тенденции развития тепловизионных систем второго и третьего поколений и некоторые особенности их моделирования (по материалам зарубежной печати) / В.В. Тарасов, Ю.Г. Якушников // Оптико-электронные системы визуализации и обработки оптических изображений / ЦНИИ «Циклон». – 2001. – Вып. 1. – С. 3-18.
5. Тарасов В.В. Инфракрасные системы «смотрящего» типа / В.В. Тарасов, Ю.Г. Якушников. – М.: Логос, 2004. – 444 с.
6. Госсорг Ж. Инфракрасная термография. Основы. Техника. Применение / Ж. Госсорг. – М.: Мир, 1988.
7. Ковалев А.В. Тепловидение сегодня / А.В. Ковалев, В.Г. Федчишин, М.И. Щербаков // Специальная техника. – 1999. – № 3. – С. 13-18; 1999. – № 4. – С. 19-23.
8. Вишнівський В.В. Термографія як засіб пасивного контролю / В.В. Вишнівський, В.В. Кузавков, Є.В. Редзюк // 9 міжнародна НПК: Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє; 22.11.2013; тези доп. – К., 2013. – С. 33.
9. Кутателадзе С.С. Теплопередача и гидродинамическое сопротивление: справочн. пособ. / С.С. Кутателадзе. – М.: Энергоатомиздат, 1990.
10. Кутателадзе С.С. Справочник по теплопередаче / С.С. Кутателадзе, В.М. Боришанский. – М.-Л.: Госэнергоиздат, 1959.
11. Блох А.Г. Теплообмен излучением: справоч. / А.Г. Блох, Ю.А. Журавлев, Л.Н. Рыжков. – М.: Энергоатомиздат, 1991.

Надійшла до редколегії 26.12.2014

Рецензент: д-р техн. наук, проф. В.Б. Кононов, Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків.

ДАТЧИКИ ТЕМПЕРАТУРЫ ДЛЯ БЕСКОНТАКТНОГО СПОСОБА СНЯТИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В МЕТОДЕ СОБСТВЕННОГО ИЗЛУЧЕНИЯ

С.П. Колачов, В.В. Кузавков

Рассматриваются основные характеристики средств дистанционной регистрации температуры, возможность их использования для бесконтактного способа снятия диагностической информации в методе собственного излучения.

Ключевые слова: средства дистанционной регистрации температуры, диагностическая информация, метод собственного излучения.

TEMPERATURE SENSORS FOR CONTACTLESS WAY OF REMOVING THE DIAGNOSTIC INFORMATION IN THE METHOD OF SELF-RADIATION

S.P. Kalachov, V.V. Chuzavkov

The article examines the main characteristics of the technical means of remote temperature recording, the possibility of their use for non-contact way of removing the diagnostic information in the method of self-radiation.

Keywords: remote temperature recording, diagnostic information, the method of self-radiation.